
L'AGRICULTURA SOCIAL A CATALUNYA. UNA DOBLE ALTERNATIVA: DESENVOLUPAMENT LOCAL I OCUPACIÓ DE COLLECTIUS EN RISC D'EXCLUSIÓ SOCIAL

**Antoni F. Tulla-Pujol,¹ Carles Guirado,¹ Anna Badia,¹ Ana Vera,¹
Natalia Valdeperas² i Camille Evard²**

1. Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona
2. Fundació CEDRICAT (Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya), Solsona

REBUT: 18 de novembre de 2014 - ACCEPTAT: 12 de desembre de 2014

RESUM

A Catalunya, com en molts països de la Unió Europea, hi ha una crisi econòmica i social de les activitats agràries. En aquest context, des del territori han sorgit iniciatives alternatives que busquen aconseguir la sostenibilitat ambiental, social i econòmica de les seves explotacions, com són l'agricultura de proximitat i l'agricultura social (AS). L'AS és un fenomen emergent en el món rural i en el periurbà dels països europeus, però és una pràctica encara incipient a Catalunya. L'AS dóna funcionalitats i significats nous a la pràctica agrícola, més enllà de la funció productiva. En la situació socioeconòmica actual, l'AS sorgeix com una pràctica de baix a dalt (*bottom-up*) d'innovació social en tant que sorgeix de la societat civil amb la finalitat de crear llocs d'ocupació nous per a les persones en risc d'exclusió social i al mateix temps ajudar al desenvolupament rural. En aquesta aportació es pretén explicar breument les característiques i les possibilitats de l'AS, posant en relleu les formes d'organització col·lectiva com el cooperativisme. La diagnosi s'ha realitzat a partir de la construcció d'una base de dades i entrevistes a promotors i informadors clau. La metodologia qualitativa ha permès fer aquesta diagnosi emprant instruments d'anàlisi com el DAFO i el fluxgrama. L'aplicació d'aquesta metodologia posa en relleu, per una banda, el potencial i la contribució de l'AS en diversos àmbits (dotar de serveis socio-sanitaris

Correspondència: Antoni F. Tulla, Departament de Geografia, Edifici B, Universitat Autònoma de Barcelona, 08193 Bellaterra. Tel.: 935 814 133. A/e: antoni.tulla@uab.cat.

àrees rurals, desenvolupament local, agricultura ecològica, innovació social, alternatives econòmiques) i, per l'altra, les manques i necessitats del sector que en condicionen el desenvolupament. D'acord amb la influència d'aquests factors s'han dissenyat algunes estratègies per contribuir a la seva difusió i al seu impuls a Catalunya.

PARAULES CLAU: agricultura ecològica, agricultura social, desenvolupament rural, Catalunya, exclusió social, Unió Europea.

LA AGRICULTURA SOCIAL EN CATALUÑA. UNA DOBLE ALTERNATIVA: DESARROLLO LOCAL Y OCUPACIÓN DE COLECTIVOS EN RIESGO DE EXCLUSIÓN SOCIAL

RESUMEN

En Cataluña, como en muchos países de la Unión Europea, hay una crisis económica y social de las actividades agrarias. Desde el territorio han surgido iniciativas diversas que buscan conseguir la sostenibilidad ambiental, social y económica de sus explotaciones, como son la agricultura de proximidad o la agricultura social (AS). La AS es un fenómeno emergente en el ámbito rural y en el periurbano de los países europeos, aunque es una práctica incipiente en Cataluña. La AS da nuevas funcionalidades y nuevos significados a la práctica agrícola, más allá de la propia función productiva. En la actual situación socioeconómica, la AS aparece como una práctica de abajo arriba (*bottom-up*) de innovación social desde la sociedad civil con el fin de crear nueva ocupación para las personas en riesgo de exclusión social y a la vez ayudar al desarrollo rural. En esta aportación se pretende explicar brevemente las características y las posibilidades de la AS, poniendo de relieve las formas de organización colectiva como el cooperativismo. El diagnóstico se ha realizado a partir de la construcción de una base de datos y entrevistas a promotores e informadores clave. La metodología cualitativa ha permitido hacer este diagnóstico empleando instrumentos de análisis como el DAFO y el flujograma. La aplicación de esta metodología pone de relieve, por un lado, el potencial y la contribución de la AS en diversos ámbitos (dotar de servicios sociosanitarios áreas rurales, desarrollo local, agricultura ecológica, innovación social, alternativas económicas) y, por el otro, las carencias y necesidades del sector que condicionan su desarrollo. De acuerdo con la influencia de estos factores se han diseñado algunas estrategias para contribuir a su difusión e impulso en Cataluña.

PALABRAS CLAVE: agricultura ecológica, agricultura social, desarrollo rural, Cataluña, exclusión social, Unió Europea.

**SOCIAL FARMING IN CATALONIA. A TWOFOLD ALTERNATIVE:
LOCAL DEVELOPMENT AND EMPLOYMENT OF GROUPS AT RISK
OF SOCIAL EXCLUSION**

ABSTRACT

In Catalonia, as in many countries of the European Union, there is an economic and social crisis in the agricultural field. Some initiatives have arisen in the territory, including local agriculture or social farming (SF), which seek to achieve economic, social and environmental sustainability. SF is an emerging phenomenon in rural and periurban areas in the European countries but it is still a new practice in Catalonia. SF provides new functions and meanings to agricultural practice beyond the scope of production. In the current socio-economic situation, SF is a bottom-up practice of social innovation in civil society aimed to create new employment for people at risk of social exclusion, while helping rural development. This paper seeks to briefly explain the characteristics and potential of SF, highlighting forms of collective organization like cooperatives. The analysis was based on the building of a database and on interviews with key developers and informants. Qualitative methodology has provided a diagnosis using tools such as SWOT analysis and flowcharts. This methodology has highlighted, on the one hand, the potential and contribution of SF in various areas (provision of social services in rural areas, local development, organic farming, social innovation, and economic alternatives) and, on the other, the gaps and needs of the sector that influence its development. Based on the effect of these factors, some strategies have been designed to contribute to the dissemination and promotion of SF in Catalonia.

KEYWORDS: organic farming, social farming, rural development, Catalonia, social exclusion, European Union.

1. INTRODUCCIÓ

L'activitat agrària, agricultura i ramaderia, a Catalunya sempre ha estat important encara que no sigui un territori especialment dotat per a la producció agrícola (Idescat, 2013; Tulla, 1984). Hi ha molts exemples que demostrin la capacitat competitiva de la seva agricultura, des de les vinyes i la producció de vi i cava de qualitat fins a les produccions de fruita de regadiu, així com en les activitats agroindustrials (Tulla *et al.*, 2003). La capacitat exportadora del sector demostra aquesta vitalitat. Tanmateix, des de fa un segle s'ha generat un flux migratori camp-ciutat que ha comportat una disminució del poblament de les àrees rurals (Guirado i Tulla, 2010). Al principi

va ser positiu ja que es reduïa la mà d'obra sobrera de les explotacions agràries familiars i aquesta trobava ocupació en la indústria i altres activitats a la ciutat. Tanmateix, en els darrers cinquanta anys, sense dubte, ha significat un abandonament de moltes explotacions agràries i de molts pobles a Catalunya i a Europa. La crisi agrària, i de determinades àrees rurals, ha estat molt profunda, per la qual cosa s'ha generat una diferenciació territorial en termes de producció competitiva i de capacitat per poder assolir un desenvolupament local. En bona part, aquesta lluita queda reflectida en l'evolució de la política agrària comunitària, PAC (Viladomiu i Rosell, 2012).

La mecanització del camp i la necessitat d'explotacions cada cop més grans van comportar una disminució significativa de la mà d'obra, cosa que va fer desaparèixer moltes de les granges petites i, per tant, va reduir molt l'ocupació en el sector agrari (Ploeg, 2006). Al mateix temps, cal considerar que en la concepció capitalista de l'agricultura la natura ocupa un paper subsidiari, i es produeixen impactes ambientals importants a causa de l'ocupació intensiva del territori, de l'excessiva pressió sobre els recursos naturals, de l'ús exagerat de productes químics i de les modificacions genètiques dels cultius amb efectes nocius per a la salut de les persones. Aquesta tendència s'agreuja amb la promoció del monoconreu davant la diversitat del policonreu, l'erosió del terreny a causa de l'abandonament dels camps i dels mètodes tradicionals de manteniment del territori, molt especialment en les àrees de muntanya (Barrachina i Tulla, 2010). A la dècada de 1980-1989 s'inicia la implantació conscient de la multifuncionalitat com un procés d'integració del desenvolupament rural, en què l'activitat agrària es considera econòmicament residual (Armesto, 2005), però que també dóna lloc al sorgiment d'una pagesia nova, amb una consciència nova, valors nous i maneres de produir noves (Monllor, 2013).

A Europa, el món rural, a part de continuar buscant una millora de la producció, transformació i comercialització dels productes agraris, ha intentat trobar noves activitats que complementin els ingressos de la població que viu en el territori rural. Aquesta multifuncionalitat ha donat pas al turisme, les activitats artesanies i la «contraurbanització» (*counterurbanization*) com a eixos que estructuraven les àrees rurals, fins i tot en les formes d'organització social i territorial (Champion, 1989; Woods, 2005). Aquesta dispersió de la ciutat en el món rural no ha estat únicament de residències i d'activitats industrials o de serveis, sinó que també ha significat, primer, un retorn al camp d'una joventut que ha promogut nous projectes agraris i turístics, coneguts com a *neorurals* (Martínez, 1987; Soriano i Tulla, 2003; Guirado, 2011), i més recentment, una substitució de la població, que havia emigrat, molt sovint per immigrants estrangers (Solé *et al.*, 2012). La immigració a àrees rurals marginals, com el Pallars Sobirà o el Priorat, ha estat important des dels volts del 1990 fins al 2010, ja amb els efectes de la crisi econòmica. És important la immigració estrangera però també la catalana i,

molt especialment, el retorn de persones que van emigrar i ara tornen amb idees innovadores i voluntat de ser emprenedors (Guirado i Tulla, 2010; Guirado, 2011).

L'agricultura social (AS) és una de les activitats que, en el marc de la multifuncionalitat de les àrees rurals, pot oferir ocupació, col·laborar en el desenvolupament rural sostenible i aprofundir en les noves formes de producció i comercialització de productes agraris (Guirado *et al.*, 2013). L'AS es pot considerar que forma part de l'economia social i solidària (ESS), que es desenvolupa en l'esfera privada sense ànim de lucre (Llei 5/2011),¹ d'acord amb iniciatives de la societat civil, i comprèn experiències que empren recursos locals, agraris i/o naturals, per promoure la salut, l'ocupació i l'apoderament de col·lectius en risc de marginació social i la generació de serveis, en les àrees rurals i periurbanes.

En aquest article explicarem: 1) el concepte de l'AS, 2) alguns exemples de com funciona l'AS a Europa, 3) l'AS a Catalunya, 4) la potencialitat que representa l'AS analitzada a través d'un DAFO i finalment 5) algunes conclusions que permetin generalitzar les experiències d'AS que hem estudiat. La metodologia emprada inclou: *a*) una revisió bibliogràfica del canvi agrari en els darrers trenta anys però principalment sobre l'AS a Europa; *b*) l'anàlisi de dades de l'Idescat i del tercer sector a Catalunya; *c*) el resultat dels qüestionaris i entrevistes realitzats a casos d'AS a Catalunya, i *d*) una anàlisi qualitativa dels resultats a Europa (fonts secundàries) i a Catalunya (fonts primàries) a través d'un DAFO i un fluxograma (Guirado *et al.*, 2014).

2. EL CONCEPTE AGRICULTURA SOCIAL

De manera sintètica podem dir que l'AS correspon a un ampli ventall d'activitats que tenen en comú la pràctica de treballar en la producció, la transformació o la distribució de productes agraris, i l'atenció directa a col·lectius de persones en risc d'exclusió social. Aquestes sovint tenen una falta d'apoderament, com és el cas de persones amb discapacitats físiques i mentals, persones que volen deixar la drogoaddicció, persones en centres penitenciaris, joves amb fracàs escolar, gent gran, dones maltractades i, actualment, també persones en atur de llarga durada i explotacions agràries poc competitives, entre d'altres (Iacovo, 2010). No hi ha un únic apel·latiu per a referir-se a aquesta pràctica. L'aparició de la xarxa SoFar (2005, 2008) va divulgar el concepte *social farming* (*agricultura social*) per a designar aquest fenomen, però altres iniciatives, com el programa COST Action 866 (2006-2010), s'hi han referit com a *green care*, un concepte transversal, en el qual s'inclouria

1. Llei 5/2011, de 29 de març, d'economia social. Publicada en el BOE, núm. 76, de 30 de març de 2011, p. 33023-33033.

l'AS. La implicació del Comitè Europeu, Econòmic i Social ho ha fet més evident (Willems, 2013).

Green care és un dels termes utilitzats més freqüentment per referir-se a l'AS, malgrat i no ser completament equivalent, sinó que fa referència a un marc conceptual que coincideix en bona part amb el de l'AS. Aquest concepte acull un ampli ventall d'activitats i pràctiques que tenen en comú l'ús de la natura per a promoure beneficis en la salut física i mental de les persones. La relació de les persones amb el medi natural es pot estructurar de diverses maneres, però en un primer terme es poden diferenciar dues grans categories, en funció de la implicació que les persones usuàries tinguin amb els elements naturals (Sempik *et al.*, 2010): experiències al medi natural (contemplació o exercici físic) i interacció amb elements naturals (treball a la natura o interacció amb animals —*care farming*—). L'AS coincideix amb el *green care* amb el treball a la natura (horts d'autoconsum, ecoteràpia, horticultura terapèutica, horts socials i agricultura i ramaderia en general), però va més enllà de les activitats que es realitzen i també de les funcions de *green care* (promoció de la salut, teràpia i rehabilitació, i treball i atenció sanitària).

Les activitats de l'AS, a més de les assenyalades dins el *green care*, se centren en la producció, transformació i comercialització d'aliments o productes artesanals. Les funcions de l'AS s'orienten més cap a la promoció d'ocupació de persones en risc d'exclusió social, encara que alguns col·lectius també requereixin atencions terapèutiques i millores en la seva salut, física i mental. Les activitats d'AS tenen una doble finalitat: realitzar una activitat econòmica rendible i que aquesta activitat tingui una important càrrega de responsabilitat social. Francesco di Iacovo i Deirdre O'Connor (2009) resumeixen els tipus d'activitats de l'AS (taula 1).

En la classificació de la taula 1, en el grup 1, unitats terapèutiques en hospitals i centres sanitaris especialitzats, fan ús del contacte amb la natura com a activitat curativa. El personal té una formació més sanitària que agrària. L'ambient de l'atenció a l'usuari és molt formal i aquests centres formen part del sistema de salut pública o són promoguts per fundacions privades. Al grup 2, hi pertanyen els projectes d'economia social, en què hi ha l'objectiu de producció d'aliments i/o artesanía tenint en compte les seves funcions terapèutiques per a millorar la inserció social dels col·lectius amb discapacitats físiques o mentals. El personal està format en temes sanitaris i en temes econòmics. Les entitats que acullen aquests projectes són associacions o empreses sense ànim de lucre, que reben subvencions públiques o privades. En el grup 3, hi ha les explotacions agràries especialitzades en l'atenció sanitària. La seva funció principal és la producció agrària, amb personal bàsicament pagès o esdevingut pagès, però també es tenen en compte les funcions terapèutiques i d'atenció sanitària. Pot haver-hi personal amb coneixements sanitaris però els centres són informals. La prioritat no és obtenir una rendibilitat econòmica, sovint se subvenciona privadament (familiars, *chari-*

TAULA I. *Classificació de les activitats vinculades al social farming i/o green care a Europa*

		Segons la relació entre usuaris i gestors del projecte		
		Atenent l'especialització de l'activitat (terapèutica o agrària) i tipus d'ambient de l'atenció a l'usuari (formal/informal)		
Segons l'ús dels elements naturals (plantes i animals)	Atenent l'especialització en l'ús dels elements naturals	Ús terapèutic d'atenció sanitària (-)	1) Unitats terapèutiques en hospitals i centres sanitaris especialitzats	2) Explotacions agràries especialitzades en l'atenció sociosanitària
		Producció d'aliments i de productes artesanals (+)	3) Projectes d'economia social	4) Explotacions agràries inclusives que prioritzen la producció

FONT: Iacovo i O'Connor (2009).

ties), sinó que l'objectiu principal és sanitari ensems amb donar ocupació a través de l'activitat agrària. En el grup 4, hi ha les explotacions agràries inclusives, en què l'activitat és bàsicament agrària o de turisme rural, i hi ha empleats en risc d'exclusió social en el marc de programes estructurats, públics o privats. El personal té una formació agrària i/o en turisme rural, i amb les granges busquen una rendibilitat econòmica, sovint amb formes organitzatives com cooperatives o associacions. Alguns cops, aquesta rendibilitat s'aconsegueix a través de les subvencions públiques o les aportacions privades (fundacions o associacions de familiars dels «usuaris» contractats).

L'AS esdevé una de les respostes a les limitacions socials del model de desenvolupament neoliberal, especialment visible en aquests territoris que sovint ocupen un emplaçament perifèric, en els quals les possibilitats de desenvolupament econòmic s'han centrat en l'oci i la construcció i en els quals hi ha una important infradotació de serveis, especialment de caràcter social (Collantes, 2005). A més, en el cas de les àrees urbanes, la modernització de la ciutat i l'allunyament progressiu de la natura i dels valors associats al camp han fet créixer entre molts habitants de l'urbs l'interès i la necessitat de tornar a sentir-se vinculat a la terra, als processos agrícoles, als cicles naturals, al coneixement tradicional, als espais oberts «poc artificialitzats» i als estils de vida alternatius als que imperen a la ciutat (Rivera, 2009; Guirado, 2011).

En el consum de les àrees urbanes cada cop es demana una producció agrícola més sostenible, que respongui a les necessitats de la societat, i que integri valors socials, ambientals, territorials i econòmics, és a dir, una agricultura ecològica, ètica i solidària. És per això que es pot afirmar que l'AS és

una pràctica agrícola innovadora que deixa palesa l'emergència d'un nou paradigma agrosocial (Sevilla Guzmán, 2007), el sorgiment d'una nova pagesia (Monllor, 2013) i la multifuncionalitat de l'agricultura (Armesto, 2005). Les pràctiques agrícoles vinculades a l'AS participen en el sistema productiu i especialment en altres àmbits com els de l'educació, la formació, la salut i el tercer sector social (TSS),² i són una contribució social evident. D'aquesta manera, l'agricultura amplia el seu àmbit d'influència apropant-se a un nombre creixent de població, cosa que fa possible que participin en una acció social a través de l'AS. La pagesia també té l'oportunitat d'implementar la idea de responsabilitat social i de treball cooperatiu en connexió amb les experiències d'AS, ensems amb trobar un mercat per als seus productes.

L'AS emergeix com una pràctica innovadora amb la voluntat de proporcionar noves funcions a l'agricultura, en un moment en què la ruralitat esdevé una realitat híbrida i extremament canviant (Whatmore, 2002). El concepte *innovació social* en l'agricultura està relacionat amb l'acció col·lectiva, condicionada per l'estructura social dels territoris en què es desenvolupa, i amb la interacció activa, participativa i permanent entre persones, eines i recursos territorials. En aquest sentit, moltes de les experiències d'AS, a Catalunya i a Itàlia, fan créixer el sentiment de comunitat, arrelada en el territori i que fomenta el treball cooperatiu (Iacovo, 2010; Guirado *et al.*, 2014).

3. ALGUNS MODELS EUROPEUS D'AGRICULTURA SOCIAL

L'AS a Europa no té uns antecedents històrics clars, ja que el desenvolupament d'activitats que vinculen agricultura i assistència socio sanitària varia notablement en funció de cada país. Les diferències culturals, l'estructura del sistema de salut, les característiques socials i el funcionament dels serveis socials són alguns dels elements que generen aquesta disparitat. En canvi, l'ús de la natura i del contacte amb elements del paisatge per a millorar la salut física i mental de les persones ve d'antic. Des de l'edat mitjana s'han associat els monestirs, hospitals i hospicis, que ja incorporaven horts i jardins com a espais terapèutics per a les persones que acollien, a espais de rehabilitació i millora de la salut (Gerlach-Spriggs *et al.*, 1998). Un dels referents emblemàtics d'aquesta època, que emprava l'agricultura com una eina terapèutica per a persones malaltes (pelegrins i malalts mentals), encara perdura a la vila flamenca de Geel, a uns seixanta quilòmetres de Brussel·les (Roosens i Walle, 2007).

En el segle XIX la psiquiatria moderna va defensar que la interacció entre els malalts mentals i els elements naturals era terapèutica i produïa beneficis

2. Anuari del Tercer Sector Social a Catalunya, 2009, Taula d'Entitats i Observatori del Tercer Sector a Catalunya, Barcelona (<http://www.anuaritercersectorsocial.cat>).

en la seva salut. A finals del segle XIX a Alemanya i en el segle XX als Països Baixos, el Regne Unit i Irlanda, l'ús de l'agricultura va ampliar-se com una via ocupacional per a persones en la pobresa o amb dificultats per a accedir al mercat laboral, especialment en obres de beneficència de caràcter religiós (*charities*), en centres en un entorn rural (Relf, 2006). La liberalització i socialització dels serveis assistencials després de la dècada de 1950 afavoreixen la incorporació d'associacions del TSS en la promoció i gestió d'iniciatives que combinen treball agrícola amb serveis a sectors socials desfavorits, i es pot dir que representa el primer impuls per a crear una AS.

L'AS s'ha anat implantant a Europa, adaptant-se al divers tractament públic que es dona a les atencions sanitàries, als greuges que genera l'atur, a les polítiques d'inserció social de col·lectius en risc i, molt important, a la capacitat d'iniciativa dels agents promotors d'entitats, públiques o privades, interessades a resoldre aquesta problemàtica. Els diferents models tenen en compte, almenys, cinc elements: 1) els sistemes de regulació de l'atenció sociosanitària, 2) les condicions de benestar de la societat, 3) el finançament, 4) la tipologia dels actors involucrats i 5) les formes de gestió de l'AS. A Europa podrien distingir-se quatre grans models (Esping, 1995; Haugan *et al.*, 2006; SoFar, 2005 i 2008; Guirado *et al.*, 2013):

a) Model socialdemòcrata. Implantat als països del nord d'Europa (Dinamarca, Finlàndia, Noruega, Suècia), aquest model es basa en el dret fonamental d'accés als serveis socials i de salut de tota la ciutadania a través d'un sistema nacional de salut, i que se sosté en una elevada fiscalitat dels seus habitants. Aquests serveis s'han descentralitzat i més del 60 % s'ofereixen des de l'ajuntament o la regió, i es garanteix formació continuada als que intervenen a les granges. En comptes de crear institucions específiques, se subvencionen les explotacions agràries, on el titular actua com un supervisor, tenint cura de poques persones en risc d'exclusió. Hi ha un doble objectiu: les polítiques d'inserció social i les polítiques d'ajudar econòmicament les granges.

b) Model corporatiu. Present als països del centre d'Europa (Alemanya, Àustria, Bèlgica, França, Països Baixos). També es garanteix l'accés a la salut pública per a tothom a través de la cotització a la seguretat social, però es permet la implantació de sistemes privats que funcionen de manera paral·lela al sistema públic i que poden esdevenir proveïdors de serveis socials i de salut a través de concessions públiques. Hi ha un interès públic a promoure *care farms* i, a part de polítiques de subvenció, s'organitzen cursos de formació. Per aquests motius, l'AS és considerada, per les parts interessades, una activitat solidària més que un negoci. Encara que hi ha una pressió molt forta sobre les fundacions perquè augmentin la producció de béns i serveis, perquè es puguin autofinançar i dependre menys de les subvencions públiques.

c) *Model (neo)liberal*. Present principalment als països de cultura anglòfona (Irlanda, Regne Unit), es basa sobretot en l'ajuda a famílies i persones amb necessitats i dificultats específiques a través del TSS (associacions, fundacions, etc.), les accions de voluntariat i les obres de beneficència vinculades a l'Església (*charities*). Hi ha un sistema públic que no garanteix una cobertura universal, i l'accés a la sanitat depèn en gran part de la contractació de mútues i asseguradores privades. Els actors són fora de les institucions públiques i la gestió es porta des de la societat civil amb finançament privat, de fundacions o del sector públic parcialment.

d) *Model mixt*. Present als països mediterranis (Itàlia, Espanya), és una combinació del model de benestar socialdemòcrata i del corporatiu, en el qual conviuen com a proveïdors de serveis de salut el sector públic i el privat. Al mateix temps, en aquest model és especialment valuós el paper del TSS, i directament de les famílies, en l'atenció a les persones. D'aquesta manera ens trobem amb un sistema fragmentat, en el qual l'existència d'un sistema públic de salut, cada cop més afeblit, es complementa amb el sistema privat, en expansió a conseqüència de les polítiques dels governs. La forta presència del TSS fa que alguns serveis que es deixen d'oferir des del sistema públic es deleguin a associacions sense ànim de lucre en un procés de socialització. Tanmateix, les famílies tenen un paper actiu de xarxa en promoure moltes d'aquestes associacions, proveïdores de serveis, que donen suport individualitzat a la persona dependent en el marc de les activitats de l'AS. En alguns països com Itàlia o Catalunya, cal considerar l'existència de cooperatives que utilitzen l'activitat agrària com un instrument de teràpia ocupacional però també com a generadora d'ocupació.

Si ara ens fixem en les àrees d'actuació de l'AS, recollint diverses experiències de països europeus (SoFar, 2005 i 2008; COST Action 866, 2006-2010; Guirado *et al.*, 2013), podem veure que són bàsicament sis:

a) *La teràpia*, que acull les activitats terapèutiques en horticultura i amb animals per a persones amb discapacitat intel·lectual, malaltia o trastorn mental, necessitats educatives especials, etc. La rehabilitació es realitza a residències, centres penitenciaris i centres de menors i s'hi tracten persones amb addiccions (alcohol, drogues), amb traumes (maltractament, víctimes d'abusos, violació), persones en recuperació d'alguna malaltia, joves problemàtics i persones amb trastorns alimentaris.

b) *La inserció laboral* implica la inclusió en el mercat laboral de persones amb discapacitat física i mental i la seva participació en el cicle de producció i distribució en funció de les seves capacitats. També correspon a la formació per a facilitar noves habilitats laborals a persones procedents de centres penitenciaris o de joves amb fracàs escolar, entre d'altres, perquè es puguin inserir en el món del treball. En general, cal posar l'accent en la formació professio-

nal de col·lectius que no han tingut l'oportunitat de formar-se o que han abandonat els estudis. En tractar amb col·lectius amb certs desavantatges per a obtenir un lloc de treball, l'Administració concedeix algun tipus de subsidi. Bàsicament són accions que procuren l'accés laboral dels joves.

c) *La inclusió en l'àmbit escolar* dels alumnes amb dificultats comporta activitats que facilitin l'aprenentatge educatiu, en general, i d'oficis, en particular. Molts d'aquests alumnes tenen problemes d'adaptació o necessitats especials. Aquestes activitats formatives es fonamenten en l'aprenentatge de la vida al camp i dels cicles de la producció agrària (granja-escola, horts escolars, etc.). També hi ha activitats culturals que valoren i difonen els valors i els costums del món rural com una forma d'integració social de col·lectius en risc de marginació.

d) *El treball amb persones i col·lectius en risc extrem d'exclusió social* (sense sostre, immigrants, dones maltractades, infants, gent gran, aturats, etc.) per a facilitar-ne la inclusió social pot afavorir l'apoderament de grups no hegemònics. La cohesió social s'intenta a través de projectes comunitaris que integrin diferents col·lectius i grups socials per poder beneficiar la relació entre persones (horts comunitaris, cooperatives de consum, etc.).

e) *La promoció dels petits agricultors i artesans, poc viables econòmicament* dins de l'economia competitiva, a través de la producció ecològica, la pluriactivitat i el compromís amb col·lectius en risc d'exclusió social. La conjunció de dues situacions problemàtiques (pagesia en risc econòmic i col·lectius en risc social), juntament amb polítiques d'ajuda estructural de la PAC i d'altres institucions, pot donar lloc a una recuperació d'àrees rurals que ajudaran a vertebrar el desenvolupament regional.

f) *Les activitats sociorecreatives* amb l'objectiu de millorar la qualitat de vida i donar rellevància personal o social, que es dirigeixen a persones amb necessitats especials (persones amb disminucions, joves, famílies, gent gran, etc.). Seria el cas de l'agroturisme social o de les activitats pedagògiques a granges, que paguen directament els usuaris o estan subvencionades parcialment per entitats privades o públiques.

4. L'AGRICULTURA SOCIAL A CATALUNYA

Les primeres iniciatives d'AS a Catalunya apareixen entre el 1965 i el 1975, ocupen i tracten persones amb discapacitat i s'ubiquen a l'àrea periurbana de Barcelona, especialment al delta del Llobregat i al Baix Maresme. Del 1975 al 1992, apareixen entitats a comarques més rurals i amb més presència del sector agrari (la Garrotxa, la Segarra, el Segrià, el Solsonès, etc.). Durant la crisi de 1992-1997, les xifres d'atur van arribar al 24 %, i amb la bonança econòmica que va seguir aquesta recessió (1998-2008) es va donar un entorn propici per a crear programes amb iniciatives per a millorar la vida de les persones més vul-

nerables, fins i tot en zones perifèriques com les Terres de l'Ebre. En el període 2008-2012, malgrat la crisi econòmica s'activen moltes iniciatives d'AS, sovint en el món rural allunyat dels centres urbans, amb projectes innovadors i amb un marcat caràcter social d'atenció a col·lectius com drogoaddictes, aturats de llarga durada, etc. El 2012 vàrem obtenir informació de noranta-nou entitats actives, de les quals quaranta-set tenien com a activitat principal la jardineria; trenta-tres l'AS; nou l'AS i la jardineria, i deu treballs forestals, alimentació, servei de càtering, etc. Des de llavors n'hem detectat més de vint de noves.

Els projectes d'AS representen un fort impuls per al desenvolupament local, econòmic i social, a Catalunya, principalment en àrees rurals, on les activitats lligades al territori i vinculades a productes de la terra tenen una repercussió més gran en el desenvolupament endogen, la cohesió social i la consolidació del teixit empresarial (Tulla *et al.*, 2009; Tulla *et al.*, 2014). Es tracta d'iniciatives socialment més justes, però també més respectuoses amb el medi ambient i el territori, ja que fomenten els valors que contribueixen positivament a la construcció de nous models de desenvolupament, tal com es pot veure en alguns casos exemplars com L'Olivera Cooperativa,³ Bolet Ben Fet⁴ o La Klosca⁵ (Guirado *et al.*, 2014).

El règim jurídic de les iniciatives d'AS és divers, encara que hi ha cinc grups importants, tal com es pot veure en la figura 1. Per un costat, tenim les institucions de caràcter social com les associacions i les fundacions que es caracteritzen per realitzar la seva activitat sense ànim de lucre i, per l'altre, hi ha les institucions privades, algunes de caràcter mercantil, com empreses i cooperatives, la raó de ser de les quals també és la funció social i assistencial. L'Administració també ha creat entitats de caràcter públic amb l'objectiu de fomentar l'ocupació de col·lectius en risc d'exclusió social i com a estratègia de desenvolupament local. Sovint, l'objectiu de promoure l'AS implica una col·laboració entre el sector públic, principalment el Govern local, i el sector privat.

Les figures jurídiques que adopten les entitats implicades a l'AS a Espanya es basen en la LISMI,⁶ promulgada l'any 1982, que pretenia aconseguir la incorporació al món laboral de persones amb discapacitats, però en empreses de més de cinquanta treballadors. A Catalunya, l'alternativa són els centres especials de treball (CET),⁷ que poden tenir un caràcter públic o

3. Per a més informació, vegeu <http://www.olivera.org>.

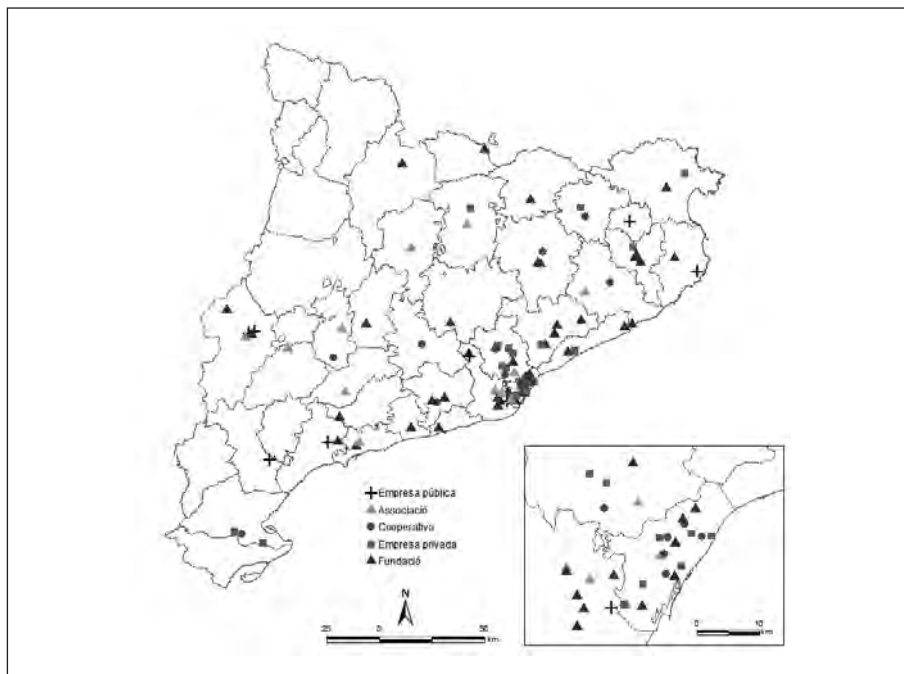
4. Per a més informació, vegeu <http://www.boletbenfet.com>.

5. Per a més informació, vegeu <http://www.laklosca.cat>.

6. L'article 49 de la Constitució espanyola (1978) fa obligatòria una política de previsió, tractament, rehabilitació i integració de les persones amb discapacitats físiques, sensorials i psíquiques, a les quals donaran l'atenció que requereixen. La Llei d'integració social de les persones amb minusvalidesa (LISMI), Llei 13/1982, de 7 d'abril, estableix normes perquè les empreses públiques i privades de més de cinquanta treballadors que incloguin un mínim d'un 2 % de persones amb minusvalidesa rebin incentius fiscals.

7. Els centres especials de treball (CET) varen ser creats pels departaments de Treball i de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya el 1982, i corresponen a uns convenis específics entre

FIGURA 1. *Forma jurídica de les experiències AS a Catalunya (2013)*

Font: Elaboració pròpia a partir de les entrevistes.

privat, però s'han d'inscriure en el Registre de Centres Especials de Treball a Catalunya,⁸ i han de poder justificar, mitjançant un estudi econòmic, les possibilitats de viabilitat i subsistència del centre per garantir «un treball remunerat a persones amb discapacitat, sigui física, intel·lectual o sensorial, mitjançant la seva integració sociolaboral».

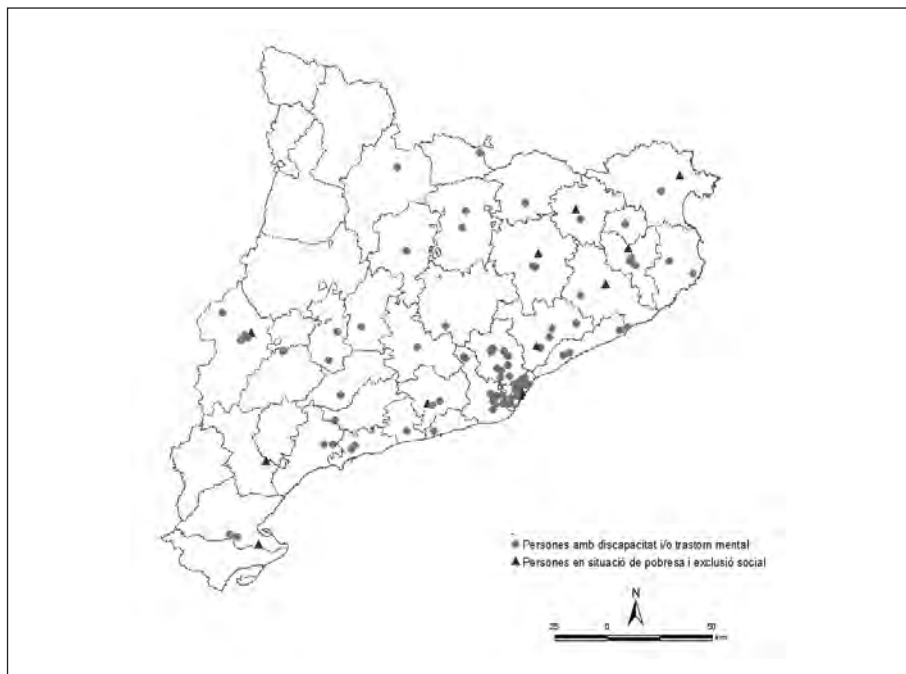
Finalment, les empreses d'inserció (EI), més inclusives, tenen més flexibilitat en la integració sociolaboral dels col·lectius en risc de marginació social que contracten. Qualsevol societat mercantil o cooperativa pot sol·licitar ser qualificada d'EI, i inscriure's al Registre Administratiu d'Empreses d'Inserció Sociolaboral de Catalunya.⁹ En aquest sentit, no és tant una forma jurídica, sinó una categoria que se sol·licita de manera posterior a la creació de l'empresa. El col·lectiu de les persones amb discapacitats és el

l'Administració autonòmica i els diversos tipus d'empreses, cooperatives o fundacions, on hi ha contrapartides econòmiques a canvi de contractar persones en risc d'exclusió social i de realitzar una tasca de tutoria i teràpia.

8. Regulat per la Llei 13/1982, de 7 d'abril, de centres especials de treball.

9. Llei 27/2002, de 20 de desembre, sobre mesures legislatives per a regular les empreses d'inserció sociolaboral (DOGC núm. 3793, de 3 de gener de 2003).

FIGURA 2. *Collectiu de beneficiaris de l'AS a Catalunya*

Font: Elaboració pròpia a partir de les enquestes.

collectiu més representat a Catalunya (figura 2), que s'explica en part perquè la majoria d'entitats actuals són els CET, dedicades a la reinserció sociolaboral de persones amb discapacitats. Les entitats que pretenen la reinserció laboral de les persones en situació de pobresa i exclusió social apareixen com una alternativa cívica, en forma bàsicament d'associacions, cooperatives o empreses públiques, per donar resposta, mitjançant la participació voluntària de la ciutadania, a necessitats socials urgents, establint xarxes de suport mutu i potenciant els horts d'autoconsum i autoocupació per minimitzar les desigualtats socials provocades per la situació actual.

De manera més concreta podem parlar dels diversos grups d'activitats que es basen en l'AS, a Catalunya, i que poden ajudar al desenvolupament local i regional. Entre d'altres, són:

a) Els vivers de plantes i la jardineria que han estat, i encara són, una de les activitats més utilitzades per donar feina a les persones amb discapacitat física i mental, juntament amb el sector dels manipulats industrials. Normalment s'han localitzat en àrees rurals a prop de les ciutats. En alguns casos,

els familiars han promogut fundacions per crear cooperatives o empreses sense ànim de lucre.

b) L'horta i la producció de flors, en petites i mitjanes explotacions, és una de les activitats que acull més diversitat de col·lectius en risc d'exclusió social. L'Administració local i la Fundació Càritas, de l'Església catòlica, són les institucions a Catalunya que han proveït de més terres per a grups socialment marginats (en atur, gent gran, exdrogoaddictes, etc.) diferents dels discapacitats físics i mentals. Sovint, aquesta producció és d'autoconsum o comercialització local. També hi ha els horts a les presons (Can Brians a Catalunya i a la presó de Ciutat de Mallorca).

c) La producció de bolets (Bolet Ben Fet),¹⁰ d'ous ecològics (La Klosca)¹¹ i de petit bestiar (conills, pollastres, perdius) és una activitat emergent per la demanda important d'aquests productes a preus assequibles en un període de crisi econòmica. Les explotacions són de dimensió mitjana però modernes i tecnificades.

d) La ramaderia d'oví i cabrum, tant per a produir carn com derivats lactis. Les granges són difícils de crear. Es necessita una formació tant per a les tècniques de pastura com per a garantir les condicions sanitàries i de transformació. També es necessita una inversió important en terres, bestiar i obradors. La major part d'iniciatives són en àrees rurals de muntanya o allunyades de les ciutats.

e) La ramaderia de vaquí, tant per a produir carn com derivats lactis, és de les més adaptades a les normes ecològiques. El més habitual són explotacions mitjanes que contracten persones en risc d'exclusió social. A Catalunya hi ha, però, un exemple de gran empresa com La Fageda¹² amb una quota del 5 % de la venda dels iogurts, que integra tot el procés fins a la comercialització dels seus productes. L'èxit rau a haver aconseguit un mercat ètic, formar part d'una xarxa, l'organització cooperativa i beneficiar-se dels ajuts estatals com a CET.¹³

f) El conreu arbustiu de vinya i oliveres, en explotacions mitjanes, s'està expandint per la diversitat de feines que cal fer i les oportunitats d'ocupació per a col·lectius en risc d'exclusió social. Poden obtenir un valor afegit amb la transformació en vi i oli, productes normalment ecològics, i amb una comercialització de marques de qualitat, com és el cas de L'Olivera.¹⁴

g) Les indústries agroalimentàries, la restauració i el càtering que donen feina als col·lectius en risc de marginació són activitats que requereixen més organització. Fet que implica que l'AS es faci a través de fundacions, coope-

10. Vegeu la nota 4.

11. Vegeu la nota 5.

12. Hi treballen 272 persones, de les quals 154 tenen certificat de discapacitat mental o intel·lectual; per a més informació: <http://www.fageda.com>.

13. Vegeu la nota 6.

14. Vegeu la nota 3.

ratives o empreses, amb una part important de formació professional prèvia dels treballadors.

b) El turisme rural pot combinar-se molt bé amb les explotacions agràries i tenir funcions molt diverses. Donar feina a col·lectius amb disminució però també als que estan en risc d'exclusió social. Fins i tot és la modalitat que combina més amb l'educació ambiental.

A pesar que encara hi ha una relació dèbil entre experiències d'AS, podem destacar el projecte innovador de la Xarxa CX AgroSocial,¹⁵ fundada l'any 2011, que actualment agrupa vint-i-cinc entitats. D'aquestes, tretze s'han organitzat en la cooperativa 2147 MANS,¹⁶ que ofereix feina a 1.075 persones, de les quals la meitat són de col·lectius en risc d'exclusió social. El seu objectiu és millorar la producció i transformació dels productes, d'orientació ecològica,¹⁷ per obtenir més valor afegit. La definició dels productes (R+D+I) es fa a través de la col·laboració amb la Fundació Àlicia¹⁸ i amb la comercialització d'una nova marca conjunta amb el mateix nom que la cooperativa.

5. UNA ANÀLISI DEL POTENCIAL DE L'AGRICULTURA SOCIAL

L'estudi de les entrevistes de l'AS a Catalunya ens ha permès fer una anàlisi DAFO, destacant les característiques internes (fortaleses i debilitats) de l'entorn (amenaces i oportunitats) que l'afecten directament o indirectament (taula II).

Podem observar que les *fortaleses* vénen: 1) per la situació avantatjosa del sector agroalimentari de proximitat, sobretot en el context de crisi, ja que es defineix com un sector estratègic que cobreix segments del mercat cada cop més grans, els quals cerquen un producte proper, de qualitat, ecològic, amb un valor social i amb certs criteris ètics; 2) pel vincle que cadascuna de les experiències estableix amb el seu entorn contribueix de manera positiva al desenvolupament local, la cohesió social, la gestió territorial, la conservació del medi i ajuda a establir xarxes de cooperació i sinergies entre diferents agents d'un mateix territori; 3) perquè l'AS, a part de les activitats agràries, ofereix també serveis d'atenció sociosanitària, cosa que situa aquest sector en l'esfera de la innovació social i com un espai d'activitat econòmica

15. La Xarxa AgroSocial forma part de la Fundació Catalunya - La Pedrera i inclou L'Olivera, La Fageda, Fund. Drissa, Nou Verd, GINAC, Santa Teresa, Onada, E. I. Foresterra, Integra Pirineus, Amunt Ebre, Ampans, La Factoria del Mar i les tretze entitats agrupades a la cooperativa 2147 MANS (<http://www.fundaciocatalunya-lapedrera.com/ca/content/xarxa-agrosocial>).

16. La cooperativa 2147 MANS agrupa les entitats: Aprodisca, Associació Sant Tomas PARMO, Can Perol, CET El Pla, Ecobrot (Fundació Oscobe), Ecogrup Ecològica (La Tavella), Fundació Onyar - La Selva, Fundació Molí d'en Puigvent, La Klosca - CET, Portal Berguedà, Sambucus, Teb Verd i Vi-ver de Bell-lloc (<http://www.2147mans.coop>).

17. Consell Català de la Producció Agrària Ecològica (CCPAE) (<http://www.ccpae.org>).

18. Fundació Àlicia (<http://www.alicia.cat>).

L'agricultura social a Catalunya. Una doble alternativa

TAULA II. Anàlisi DAFO

Fortaleses	Oportunitats
<p>Agricultura</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Agricultura, sector estratègic davant la crisi ✓ Multifuncionalitat agrària i diversificació a les explotacions ✓ Proximitat alimentària i dignificació de la pràctica agrícol ✓ Implementació de criteris agroecològics i valor social a les explotacions <p>Territori</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Contribució en el desenvolupament local i la cohesió social ✓ Creació de serveis d'atenció a les persones ✓ Noves relacions entre productors, consumidors i societat <p>Innovació social i empenedoria</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Retorn inversió pública a la societat ✓ Iniciatives d'origen cívic ✓ Foment de la cooperació publicoprivada <p>Beneficiaris</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Adequació de l'ocupació a col·lectius específics ✓ Suport a persones en risc d'exclusió social ✓ Beneficis per als col·lectius d'usuaris 	<p>Context actual</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Escenari socioeconòmic que obliga a la innovació i projecte amb valor social ✓ Canvis en les pautes de consum (productes justos i ètics) i els hàbits alimentaris (productes ecològics) <p>Ocupació i inclusió social</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Nous jaciments d'ocupació en l'agricultura i sectors derivats ✓ Necessitat de crear iniciatives que donin ocupació per reduir l'efecte de la crisi <p>Societat</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Vies de finançament alternatiu ✓ Ús de noves tecnologies ✓ Amplia la xarxa del tercer sector social a Catalunya <p>Institucional</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Programes de foment de l'economia social ✓ Ajudes a l'empenedoria i a la innovació
Debilitats	Amenaces
<p>Gestió/organització</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Dependència del finançament públic ✓ Baixos rendiments productius ✓ Retard o impagament de les subvencions <p>Entorn</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Sector emergent amb trajectòria escassa ✓ Pràctica poc codificada ✓ Xarxes poc estructurades <p>Beneficiaris/beneficiàries</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Baixa presència de determinats col·lectius ✓ Dificultats per a cobrir les necessitats específiques de col·lectius/individus 	<p>Context</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Incertesa i reticències per a l'empenedoria ✓ Falta de consciència i reconeixement de la tasca social ✓ Model neoliberal (objectius d'empresa) enfront d'una economia ètica i solidària <p>Situació de l'agricultura social</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Valoració escassa de l'aportació social dels col·lectius d'AS i en risc d'exclusió social ✓ Coneixement escàs de l'AS a Catalunya, amb relació a la situació d'altres països UE <p>Política/institucional</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Retallades en matèria de benestar social ✓ Socialització i privatització de les competències d'atenció sociosanitària ✓ Excessiva burocràcia i limitacions administratives ✓ Marc normatiu inexistent ✓ Manca de voluntat política

FONT: Elaboració pròpia a partir dels resultats.

i d'inserció laboral per a col·lectius en risc d'exclusió social, i deixa palès que és possible generar alternatives econòmiques que estiguin al servei de les persones i que promoguin valors de solidaritat, cooperativisme i mutualitat; 4) moltes iniciatives de l'AS sorgeixen del TSS (voluntaris, familiars, societat civil) com a mostra de les mancances de l'estat del benestar, tenint la voluntat de millorar la qualitat de vida de les persones més vulnerables, i 5) les experiències de l'AS han demostrat tenir grans beneficis per a les persones que hi treballen, el personal especialitzat i els usuaris, i que duen a terme algun procés terapèutic, educatiu, de rehabilitació o d'inserció sociolaboral, i afavorir l'apoderament dels usuaris i usuàries.

Les *debilitats* tenen les causes següents: 1) les experiències de l'AS a Catalunya són força novelles i el grau de desenvolupament del sector encara és incipient, cosa que fa que el sector estigui poc cohesionat i format per experiències atomitzades, amb escassos vincles entre elles,¹⁹ i són de dimensions molt diverses i de diferent especialització econòmica i social; 2) hi ha una manca d'interacció entre el sector agrari i el sector de l'atenció socio-sanitària (formació en atenció sanitària dels pagesos i formació agrària dels educadors), i amb altres sectors com els de la rehabilitació de les addiccions (drogodependència, alcoholisme, etc.) o el penal, i manca una visibilitat social més gran que ajudi a un suport més decidit del sector públic i la societat civil; 3) la majoria de les entitats que impulsen projectes d'AS a Catalunya estan constituïdes com a CET o EI, entitats privades, que depenen, en menor o major grau, del finançament públic i en la conjuntura de la crisi econòmica actual estan en situació vulnerable; 4) els rendiments productius en les experiències d'AS són més baixos que en les empreses convencionals, cosa que en dificulta la inserció en el mercat, i és difícil millorar per la dificultat d'adequar les tasques de l'explotació o obrador a les especificitats dels diferents col·lectius d'usuaris, i 5) el sector d'AS encara no ha tingut gaires experiències de treball amb certs col·lectius com els drogodependents, les víctimes de la violència de gènere, les persones sense sostre o els aturats de llarga durada, entre d'altres, encara que s'han desenvolupat horts terapèutics i altres iniciatives poc articulades entre elles.

Les *oportunitats* estan condicionades: 1) per la conjuntura econòmica actual, en què algunes entitats amb aquest context socioeconòmic esdevenen un escenari propici per a innovar i emprendre, i en l'àmbit de l'economia social ajuden a valorar el sector agrari i la figura de la pagesia en apostar per una agricultura multifuncional, ecològica i de proximitat amb un nou rol en el si de la societat postindustrial; 2) per les potencialitats en la inserció laboral i en la inclusió social, que ha comportat crear nous perfils de feines relacionades amb el sector agrari o agroalimentari i alhora associades al se-

19. Hi ha excepcions, com L'Olivera, que ara complirà quaranta anys d'existència, o la Xarxa AgroSocial de la Fundació Catalunya - La Pedrera, que agrupa unes vint-i-cinc entitats diversificades.

guiment i acompanyament de col·lectius en risc d'exclusió social; 3) pels efectes socials de la crisi, que ha desenvolupat nous models econòmics i financers en activitats com l'AS, alternatius al model econòmic actual, així com la defensa d'una nova ètica centrada en la justícia territorial, la justícia social, la igualtat i l'apoderament dels sectors més vulnerables; 4) perquè aquests canvis van acompanyats d'un procés d'innovació social basat en la integració de col·lectius en risc de marginació social amb el reconeixement del paper imprescindible de l'agricultura, cosa que genera una cooperació públicoprivada així com noves vies de finançament alternatives a un sistema bancari debilitat, i 5) per una visibilitat més gran de l'AS, percebuda com una estratègia per al desenvolupament local i per a la inserció sociolaboral de persones en risc d'exclusió social. Aquests fets han comportat un pronunciament del Comitè Econòmic i Social Europeu (Willems, 2013), que podria arribar a promoure programes explícits a Catalunya.

I finalment, trobem les *amenaces*, que són provocades: 1) perquè en el context socioeconòmic actual la situació financera posa en perill les administracions públiques i la seva funció com a garant del benestar de la població, reduint les subvencions a entitats del TSS, a les CET i a les EI, molt importants en l'AS; 2) per la manca de reconeixement de la tasca social que pot exercir l'agricultura amb el cooperativisme, ja que es menysvaloren els principis ètics i solidaris en imposar-se el principi competitiu; 3) per les poques facilitats per a accedir al factor terra, donar una cobertura legal a les iniciatives de l'AS i no reconèixer l'estalvi econòmic i social que representa per al sector públic que hi hagi iniciatives que l'alliberen de dedicar-hi recursos segons el mètode *social return of investment* (SROI) ('retorn social sobre inversió'; Lingane i Olsen, 2004); 4) per l'escassa valoració i pel poc reconeixement de l'AS per la gran majoria de la societat, cosa que fa difícil el reconeixement que representa com a alternativa econòmica i social, i 5), finalment, pel poc reconeixement polític i institucional, que fa que l'AS estigui al marge de moltes polítiques públiques del país, fet que en dificulta el desenvolupament com a activitat que pot ajudar a millorar el benestar social de la població més vulnerable.

A través de les publicacions del projecte SoFar (2005, 2008)²⁰ hem elaborat una anàlisi DAFO de l'AS en el context europeu, que no difereix gaire de l'anàlisi feta per a Catalunya. Les *fortaleses* es fonamenten en: *a)* la diversificació del sector agrari i la qualitat del producte; *b)* un caràcter multifuncional del sector agrari; *c)* la creació de llocs de feina, tant per a les persones usuàries com per als professionals; *d)* el potencial d'innovació econòmica; *e)* el potencial d'inclusió social i d'inserció laboral, i *f)* les iniciatives sorgides des de la societat civil, un model de desenvolupament de baix a dalt en

20. Els països considerats són Itàlia, França, Eslovènia, Alemanya, Irlanda, Bèlgica (Flandes) i els Països Baixos.

què compten molt els familiars dels col·lectius beneficiaris. Les *debilitats* tenen en compte: *a)* l'escassa consolidació del sector; *b)* la poca interacció entre el sector agrari i el de l'atenció social; *c)* l'heterogeneïtat del sector i l'atomització de les iniciatives; *d)* la manca de xarxes que integrin i facilitin la col·laboració de totes les experiències d'AS; *e)* l'escassetat de recursos econòmics i financers, i *f)* l'elevada dependència dels fons públics. Les *oportunitats* són possibles: *a)* per la consciència que cal superar la fragmentació de les experiències d'AS i que cal crear xarxes; *b)* per la creixent sensibilització per part de la societat; *c)* per la demanda creixent de productes de qualitat (ecològics), de proximitat i amb valor social; *d)* pel paper clau de l'AS en la creixent desinstitucionalització de serveis públics, que cobreixen funcions que s'han abandonat, i *e)* per la inclusió implícita de l'AS en la nova política comunitària. Les *amenaces* són evidents: *a)* per les dificultats per a emprendre nous projectes a causa de la situació socioeconòmica; *b)* per la dificultat d'accés a la terra per part de la nova pagesia; *c)* per la manca d'un marc legal específic que faciliti l'activitat de l'AS; *d)* per les dificultats per a trobar crèdits en la banca tradicional que obliga a trobar noves fonts de finançament, i *e)* per l'excés de regulació i imposicions legals en el sector agroalimentari.

Per poder formular una diagnosi i unes propostes d'acció estratègica, després de realitzar l'anàlisi DAFO es va elaborar un fluxgrama, per identificar uns eixos de treball i, finalment, dissenyar propostes d'acció i recomanacions. En el fluxgrama vàrem considerar els *factors favorables* (les fortesales i les oportunitats) i els *factors limitadors* (les debilitats i les amenaces), de manera agrupada. Els elements de cada grup, numerats i fins un total de cinquanta-dos, es van anar ubicant en una taula de doble entrada. Les tres files (extern/societat, sector AS i experiències) corresponen a l'àmbit d'incidència i les quatre columnes (Informació/comunicació, Recursos/infraestructures, Organització/gestió/activitats i Cultura/societat/territori) als grans grups temàtics dels factors considerats. La ubicació es va decidir entre els nou membres de l'equip de recerca, i es va passar tot seguit a agrupar factors que mostraven similituds o coincidències interpretatives, per arribar a poder presentar categories com a resultat de simplificar els fluxgrames. Set categories favorables, que agrupen vint-i-nou factors, i vuit categories limitadores, que agrupen vint-i-tres factors.

Les *categories favorables resultants*, explicades pels factors agrupats, són: *A)* canvi del paradigma agrosocial; *B)* nou rol de l'agricultura a la societat i l'economia; *C)* dinamització i cohesió social i territorial, i creació de xarxes; *D)* atenció integral i beneficis per als col·lectius en risc d'exclusió social; *E)* innovació amb l'atenció a les persones i eficiència dels serveis públics; *F)* foment de l'economia social i creació d'ocupació, i *G)* nous models de gestió i organització. A tall d'exemple, aquesta darrera categoria G agrupava els factors 21 (Ús de les TIC per a millorar la competitivitat), 19

L'agricultura social a Catalunya. Una doble alternativa

(Tendència a la rendibilitat econòmica de projectes amb finalitat social) i 4 (Vies de finançament alternatiu: banca ètica, cooperatives de crèdit, micro-mecenatge, captació de fons).

Les *categories limitadores resultants*, explicades pels factors agrupats, són: *H*) sector emergent i amb escàs reconeixement social i institucional; *I*) condicionants legals i administratius; *J*) limitacions de l'ocupació de col·lectius en risc d'exclusió; *K*) minimització dels recursos públics, de finançaments i infraestructurals; *L*) escassa valoració de la tasca i l'economia social, ètica i solidària; *M*) carència de vinculació entre sectors implicats i professionalització de l'AS; *N*) sector heterogeni i poc cohesionat, i *O*) context de crisi com a amenaça. A tall d'exemple prenem la categoria J, que agrupa els factors 49 (Baixos rendiments productius), 46 (Baixa presència de determinats col·lectius: drogodependents, víctimes de violència de gènere, sense sostre, etc.), 51 (Dificultats per a donar suport integral a determinats col·lectius) i 52 (Dificultat d'adequació de tasques a les necessitats/capacitats individuals dels usuaris i usuàries).

El pas següent ha estat buscar relacions de causa-efecte entre aquestes categories, que poden ser unidireccionals o bidireccionals. Un exemple unidireccional és que *B*) Nou rol de l'agricultura a la societat i l'economia és causa del *C*) Dinamització i cohesió social. Un exemple bidireccional són les

TAULA III. *Eixos de treball i àmbits d'actuació per a impulsar l'AS a Catalunya*

Eix de treball	Àmbits d'actuació	
	<i>Fortaleses/oportunitats</i>	<i>Debilitats/amenaces</i>
1. Context social i econòmic	Canvi de paradigma agrosocial (context de crisi com a oportunitat)	Context de crisi, com a amenaça Escassa valoració econòmica i social de l'AS
2. Consolidació del sector i impuls de l'AS	Cohesió social i dinamització territorial Foment de l'economia social	Condicionants legals i administratius Sector emergent amb escàs reconeixement social
3. Dotació de recursos i infraestructures	Nou rol de l'agricultura Nous models de gestió i organització	Minimització dels recursos Carència de vinculació entre agents implicats
4. Cohesió interna del sector	Cooperació i alguna xarxa entre iniciatives d'AS recentment	Sector heterogeni i poc cohesionat Manca de xarxes d'AS i de coordinació entre administracions
5. Ampliació i extensió de l'AS	Atenció integral i benefici per als col·lectius en risc d'exclusió	Limitacions en l'ocupació de col·lectius

FONT: Elaboració pròpia d'acord amb el projecte ACUP2011-00023.

TAULA IV. *Recomanacions d'accions estratègiques per a impulsar l'AS a Catalunya*

Eix de treball	Accions estratègiques
1. Context social i econòmic	1.1. Foment de l'AS com a sector de l'economia social 1.2. Difusió i visibilitat de l'AS
2. Consolidació del sector i impuls de l'AS	2.1. Elaboració d'un marc juridiconormatiu propi 2.2. Inclusió de l'AS en les polítiques públiques 2.3. Avaluació del retorn social i eficiència dels recursos públics (SROI)
3. Dotació de recursos i infraestructures	3.1. Accés a vies alternatives de finançament 3.2. Reserva de terres per a l'AS
4. Cohesió interna del sector	4.1. Creació d'una plataforma d'AS
5. Ampliació i extensió de l'AS	5.1. Diversificació de les experiències d'AS 5.2. Foment de l'AS com a estratègia de desenvolupament local 5.3. Formació específica per als professionals del sector

Font: Elaboració pròpia d'acord amb el projecte ACUP2011-00023.

categories *G*) Nous models de gestió i organització, amb *F*) Foment de l'economia social i creació d'ocupació, que s'influeixen mútuament. El resultat és la creació d'una xarxa d'elements, els quals estan interconnectats entre ells, que formen un sistema que ens proporciona una visió integral i completa del sector de l'AS, en el qual estan representats des dels factors propis de cadascuna de les experiències fins als elements externs que influeixen en el context en el qual es desenvolupa aquest fenomen en l'àmbit català.

Les categories s'han jerarquitzat d'acord amb les relacions d'entrada i sortida, que ens permeten identificar uns eixos de treball i uns àmbits d'actuació (taula III),²¹ que posteriorment permetran concretar unes recomanacions d'accions estratègiques per impulsar l'AS a Catalunya (taula IV). Per cada acció estratègica, especificat l'eix de treball, es desenvoluparà l'àmbit d'actuació, la justificació, la descripció de l'acció, els objectius, els agents implicats i les observacions i restriccions que comporta.

6. CONCLUSIONS

L'AS, encara que d'una manera o d'una altra hagi existit des de fa molts anys a Europa, podem dir que ha tingut tres moments clau. Primer, des del

21. La descripció completa del mètode és molt més llarga i complexa. Aquí únicament pretenem relacionar l'anàlisi DAFO amb els eixos de treball i els àmbits d'actuació. Podeu consultar la metodologia del projecte a la memòria dels resultats, disponible al web: agriculturasocialcat.wordpress.com/resultats.

segle XIX s'han aplicat teràpies utilitzant activitats agràries en persones discapacitades o amb necessitat d'atenció sanitària. Segon, en períodes de crisi econòmica des de mitjan segle XX, han augmentat les polítiques d'inserció laboral de col·lectius en risc d'exclusió social, bàsicament persones amb discapacitats físiques, mentals i intel·lectuals, amb la participació d'entitats públiques i/o privades segons el país. I, tercer, des dels darrers vint anys el TSS i altres entitats privades, amb la crisi de l'estat del benestar, han ampliat el nombre i tipus de col·lectius per inserir-los en el món laboral i paliar la seva problemàtica, com les persones amb addiccions, joves amb fracàs escolar, aturats de llarga durada, entre d'altres.

Els projectes d'AS a Catalunya van iniciar-se principalment amb la jardineria, però després han desenvolupat activitats diverses, entre les quals destaca l'horticultura i l'elaboració de productes agroalimentaris. La majoria d'iniciatives es produeixen amb criteris ecològics que permeten crear alternatives econòmiques en el marc d'una economia més justa, ètica i solidària. Es planteja com una economia al servei de les persones. Les retallades del sector públic i la dependència més gran d'entitats privades sense ànim de lucre comporta valorar més el benefici social de les inversions, aplicant mètodes com l'SROI.

En una etapa de maduresa de la implantació de l'AS es generen xarxes de coordinació i agrupació dels esforços dels diversos agents i empreses. Els governs locals, primer, i els nacionals i estatals, després, van prenent consciència de la importància d'aquesta nova activitat per al desenvolupament de les àrees rurals, amb el doble objectiu de crear serveis per a la societat i de generar uns ingressos addicionals per a la població. Aquesta nova funció social de l'agricultura es reforça amb l'orientació ecològica de la seva producció i amb el respecte al medi ambient i al territori. La prioritat per a assolir una sobirania alimentària i una agricultura de proximitat enforteix l'AS en atraure uns consumidors que prefereixen productes més sans i provinents d'un entorn ètic.

L'AS pot aportar a la societat catalana: 1) un apoderament i ocupació per a persones en risc d'exclusió social, cosa que dóna oportunitats als més vulnerables perquè s'insereixin en el mercat laboral, s'integrin socialment i tinguin capacitat per a desenvolupar la seva vida quotidiana de manera plena; 2) millores importants en la salut física i mental en persones en risc d'exclusió social, ja que n'augmenta l'autoestima i la confiança en si mateixos; 3) la creació de serveis d'atenció socio sanitària en territoris rurals poc atesos, ampliant a tota la població l'atenció que es dóna als col·lectius en risc d'exclusió; 4) alternatives econòmiques que poden ajudar al desenvolupament local, com ja s'ha dit, promovent la multifuncionalitat i una economia social, i 5) una dinamització agroecològica en produir i potenciar un sector de consum, aliments locals, ecològics, de qualitat i socialment justos.

Hi ha potencialitats en l'AS que caldrà confirmar i promoure com ara: *a)* una eina d'inserció sociolaboral per a persones amb discapacitat, i potencialment per a persones en risc d'exclusió social perquè encara estan poc representades, com les persones drogodependents, centres penitenciaris, dones víctimes de violència de gènere, aturats de llarga durada, etc.; *b)* una alternativa al sistema d'assistència sociosanitària actual i a les inversions de despesa pública en atenció de les persones en risc d'exclusió; *c)* una estratègia de desenvolupament local i de l'economia social, reforçant els valors d'una agricultura de proximitat, ecològica i justa en un context en què predomina l'hegemonia del sistema agroindustrial a través d'iniciatives que posen l'economia al servei de les persones, i *d)* un element de millora de la qualitat de vida dels col·lectius en risc d'exclusió social.

Finalment, a partir dels resultats obtinguts a l'anàlisi DAFO i del fluxograma, es podran definir estratègies per tal de poder impulsar l'AS en tots els àmbits en què s'ha detectat un potencial d'actuació elevat. Els problemes clau són la debilitat de les condicions legals i administratives, i l'escàs reconeixement social i la poca visibilitat de l'AS per a la societat catalana. Hi ha importants debilitats del sector, com la minimització dels recursos públics en l'àmbit sociosanitari i en el finançament d'iniciatives d'acció social, estar poc cohesionat i amb una escassa relació entre l'àmbit sociosanitari i l'activitat agrària, dificultat de compaginar capacitat productiva, cost de producció i exigències de mercat, entre d'altres. Tanmateix, hi ha potencialitats molt esperançadores com el foment de l'economia social, la creació d'alternatives econòmiques i nous models d'organització del treball, innovació en l'àmbit social i d'atenció sociosanitària, dinamització agroecològica i del desenvolupament local, contribució a la cohesió social i atenció integral dels col·lectius usuaris.

7. AGRAÏMENTS

Aquest article exposa part dels resultats obtinguts en el projecte «L'agricultura social en el desenvolupament local i en l'ocupació per a col·lectius amb risc de marginació», finançat pel Programa RecerCaixa (ACUP2011-00023) i fet pels investigadors Antoni F. Tulla (investigador principal), Carles Guirado, i les investigadores Anna Badia, Maria Barrachina, Natàlia Valldeperas i Ana Vera del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), i Camille Evard, Imma Pallarès i Marta Rancaño de la Fundació Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya (CEDRICAT).

BIBLIOGRAFIA

- ARMESTO, X. (2005). «Notas teóricas en torno al concepto de postproductivismo agrario». *Investigaciones Geográficas*, núm. 36, p. 137-156.
- BARRACHINA, M.; TULLA, A. F. (2010). «Els canvis socioambientals al Pirineu català: la Vall Fosca com a escenari representatiu de les mutacions en les economies tradicionals de muntanya». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, vol. 56, núm. 3, p. 557-572.
- CHAMPION, A. G. (1989). «Counterurbanization: the conceptual and methodological challenge». A: CHAMPION, A. G. (ed.). *Counterurbanization, the changing pace and nature of population deconcentration*. Londres: Edward Arnold, p. 19-33.
- COLLANTES, F. (2005). «Declive demográfico y cambio económico en las áreas de montaña españolas, 1860-2000». *Revista de Historia Económica*, núm. 23 (3), p. 515-540.
- COST Action 866 (2006-2010). *Green care in Agriculture* (EU project: Food and Agriculture) [en línia]. <<http://www.umb.no/greencare/>> [Consulta: 12 juny 2014].
- ESPING, G. (1995). «Il welfare State senza il lavoro. L'ascesa del familismo nelle politiche sociali dell'Europa continentale». *Stato e Mercato*, núm. 45, p. 347-380.
- GERLACH-SPRIGGS, N.; KAUFMAN, R. E.; WARNER, S. B. (1998). *Restorative Gardens: The Healing Landscape*. New Haven, CT: Yale University Press.
- GUIRADO, C. (2011). *Tornant a la muntanya. Migració, ruralitat i canvis socials al Pirineu català. El cas del Pallars Sobirà*. Tesi doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia.
- GUIRADO, C.; BADIA, A.; TULLA, A. F.; VERA, A.; VALLDEPERAS, N. (2013). «L'agricultura social. Aproximació conceptual i dinàmica en el context europeu». *Biblio 3W: Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales*, vol. XVIII, núm. 1046 (25 octubre), p. 1-27.
- (2014). «La Agricultura Social en Cataluña: Innovación Social y Dinamización agroecológica para la ocupación de personas en riesgo de exclusión». *AGER: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, núm. 17 (octubre), p. 65-97.
- GUIRADO, C.; TULLA, A. F. (2010). «Entre l'abandonament i l'ús intensiu del territori? Sistema d'assentaments i gestió del territori en espais de muntanya. El cas de l'Alt Pirineu català». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, vol. 56, núm. 3, p. 607-623.
- HAUGAN, L. R.; NYLAND, E.; FJELDAVLI, T.; MEISTAD, B.; BRAASTAD, O. (2006). «Green Care in Norway; farms as a resource for the educational, Health and social sector». A: HASSINK, J.; DIJK, M. van (ed.). *Farming for Health: Green-care farming across Europe and the USA*. Dordrecht: Springer.
- IACOVO, F. di (2010). «L'agricultura sociale: pratiche e paradigma nello scena-

- rio comunitario». A: *XLVII Convegno di Studi de la Società Italiana di Economia Agraria «L'agricoltura oltre le crisi»*. Università degli Studi del Molise, Campobasso (22-25 setembre 2010).
- IACOVO, F. di; O'CONNOR, D. (ed.) (2009). *Supporting Policies for Social Farming in Europe. Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas. So Far. Social Services in Multifunctional Farms («Social Farming»)*. Florència: ARISA.
- IDESCAT (2013). *Anuari Estadístic de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.
- LINGANE, A.; OLSEN, S. (2004). «Guidelines for Social Return on Investment (SROD)». *California Management Review*.
- MARTÍNEZ, S. (1987). «Utopia, espai i migracions utòpiques, El "retorn al camp"». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 11, p. 61-79.
- MONLLOR, N. (2013). «La nova pagesia: vers un nou model agrosocial». *Quaderns Agraris*, núm. 35 (desembre), p. 7-24.
- PLOEG, J. D. van der (2006). «Agricultural production in crisis». A: CLOKE, P.; MARSDEN, T.; MOONEY, P. (ed.). *Handbook of Rural Studies*. Londres: Sage Publications, p. 258-277.
- RELF, P. D. (2006). «Agriculture and Health care. The care of plants and animals for therapy and rehabilitation in the United States». A: HASSINK, J.; DIJK, van M. (ed.). *Farming for Health: Green-care farming across Europe and the USA*. Dordrecht: Springer.
- RIVERA, M. J. (2009). *La ciudad no era mi lugar: Los significados residenciales de la vuelta al campo en Navarra*. Pamplona: Universidad Pública de Navarra.
- ROOSENS, E.; WALLE, L. van de (2007). *Geel Revisited: After Centuries of Mental Rehabilitation*. Anvers: Garant Publisher.
- SEMPIK, J.; HINE, R.; WILCOX, D. (ed.) (2010). *Green care: A Conceptual Framework. A Report of the Working Group on the Health Benefits of Green care*. COST 866, *Green care in Agriculture*. Loughborough: Loughborough University. Centre for Child and Family Research.
- SEVILLA GUZMÁN, E. (2007). *De la sociologia agrària a l'agroecologia*. Barcelona: Icaria.
- SoFar (2005, 2008). *Social Services in Multifunctional Farms («Social Farming?»)* [en línia]. <<http://sofar.unipi.it/>> [Consulta: 23 juliol 2014].
- SOLÉ, A.; GUIRADO, C.; SOLANA, M. (2012). «Cambios en la dinámica demográfica y migratoria del Pirineo catalán. Análisis sociolaboral de la población extranjera». *AGER: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, núm. 12, p. 51-90.
- SORIANO, J. M.; TULLA, A. F. (2003). «El repoblament del Pirineu Català: Desig o realitat?». *Mètode*, núm. 36 (hivern 2002-2003), p. 65-70.
- TULLA, A. F. (1984). «Estructura Agraria de Catalunya». *El Campo*, núm. 95 [Servicio de Estudios del Banco de Bilbao], p. 17-28.

L'agricultura social a Catalunya. Una doble alternativa

- TULLA, A. F.; PALLARÈS-BARBERÀ, M.; VERA, A. (2009). «Naturbanization and local development in the mountain areas of the Catalan Pyrenees». A: PRADOS, M. J. (ed.). *Naturbanization: New identities and processes for rural - natural areas*. Londres: Taylor & Francis Group, p. 75-92.
- TULLA, A. F.; SORIANO, J. M.; PALLARÈS-BARBERÀ, M.; VERA, A. (2003). «La transformació del model agrari en àrees de muntanya». *ESPÀIS*, núm. 49 (primavera), p. 82-97.
- TULLA, A. F.; VERA, A.; BADIA, A.; GUIRADO, C.; VALLDEPERAS, N. (2014). «Rural and Regional Development Policies in Europe: Social Farming in the Common Strategic Framework (Horizon 2020)». *Journal of Urban and Regional Analysis*, vol. v (2), p. 35-52.
- VILADOMIU, L.; ROSELL, J. (2012). «Cinquanta anys de PAC». *Quaderns Agraris*, núm. 32, p. 5-15.
- WHATMORE, S. (2002). *Hybrid Geographies: Natures, cultures, spaces*. Londres: Sage Publications.
- WILLEMS, J. (2013). «Opinion of the European Economic and Social Committee on “Social farming”: green care and social and Health policies». *Official Journal of the European Union (2013/C 44/07)*.
- WOODS, M. (2005). *Rural Geography: processes, responses and experiences in rural restructuring*. Londres: Sage Publications.